

A rokokó század és Adorján Andor

A rokokó stílus (ízlés, divat) az építészetben, a képző- és iparművészetben a Magyar Királyság területén négyszer élte virágkorát kétszáz év alatt: először 1750–1790 között, másodszer 1830–1850 között, harmadszor 1890-től az első világháborúig, végül az 1920-as években. Az első korszak egyik legjelentősebb kárpát-medencei összművészeti rokokó együttese a 2009–2014 között felújított edelényi kastély.¹ A stílus mindegyik időszakban – eltérő intenzitással ugyan, de – kiterjedt az élet számos területére az építészettől a világi és egyházi bútorokon, a ruházaton és a könyvillusztrációkon át a könyvkötésekig.² A rokokó stílusú tárgyak iránt jelentkező igény jó példája egy pesti Szervita téri címerfestő reklámja, aki 1843-ban rokokó stílusú cégtáblákat kínált eladásra.³ A rokokó első korszakának tudományos feldolgozását a történészek és művészettörténészek 1890 körül kezdték meg német nyelvterületen, ez a munka 1912–1913 körül érte el legnagyobb intenzitását.⁴ A későbbi neo-rokokó korszakok feldolgozása csak a legutóbbi időben kezdődött meg.

1 JÁVOR Anna, *Lieb Ferenc: Egy rokokó festő Felső-Magyarországon* (Budapest: BTK Művészettörténeti Intézet, 2019).

2 Pl. Szent Biblia, az az Istennek Ó, és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás / magyar nyelvre fordítottatott Károli Gáspár által, és most, másod-szor e' kis formában, magok tulajdon költségekkal és betűikkel ki-nyomtattattak (Basileában: Im-Hof János Rudolf és a' fia, 1764), OSZK 817.690.

3 *Pesti Hírlap*, 1843. november 12., 851.

4 Pl. W. HAUSENSTEIN, *Rokoko: Französische und deutsche Illustratoren des XVIII. Jahrhunderts* (München: Piper, 1912); *Rokoko und Revolution: Lebenserinnerungen des Johann Christian von Mannlich, nach der französischen Originalhandschrift*, Hg. Eugen STOLLREUTHER (Berlin: Mittler, 1913); *Rokoko: Das galante Zeitalter in Briefen-Memoiren-Tagebüchern*, gesammelt von Rudolf PECHTEL, eingeleitet von Felix POPPENBERG (Berlin – Leipzig: Bong, 1913).

1. Adorján Andor: *A rokokó század*

Ebbe a kontextusba illeszkedik Adorján Andornak a XV. és XVI. Lajos uralkodásának időszakát tisztán történelmi szempontból bemutató, *A rokokó század* című 1910-ben megjelent könyve, melynek fő célja a forradalomhoz vezető társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok leírása volt. Tizenhárom fejezetben részletesen tárgyalja – többek között – az uralkodók és környezetük természetét, neveltetését és a nemesség magatartását. A 18. század fő vonásait lazán egymáshoz fűzött esszéisztikus fejezetekben jellemzi: XV. Lajos francia király és udvara, a király szeretői, XVI. Lajosnak az előző uralkodóéval szögesen ellentétes természete, a kor politikai küzdelmei színes életképek sorozatában jelennek meg. Olvasmányos stílusban írt kötetét Adorján széles olvasórétegeknek szánta: irodalmi igénytel megírt, népszerűsítő műről van szó, amely a lehető legtöbb szempontból, de még befogadható részletességgel igyekszik megvilágítani a nagy összefüggéseket. A szerző korabeli forrásokat is idéz, miközben a századot elsősorban az elpuhultság és erkölcstelenség korszakának ábrázolja.

1.1. Forráshasználat

Adorján forrásaira a szövegben elszórt hivatkozásokból lehet következtetni. Fő forrása az első fejezetben megemlített⁵ filozófus, történész Hippolyte Taine *L’Ancien régime* című könyve – az 1875–1893 között írt, a milió-elméletbe ágyazott *Les Origines de la France contemporaine* sorozatból – , ami nagy hatást váltott ki Európa-szerte, s Magyarországon 1890 körülől széles körben ismert.⁶ További forrása⁷ Pierre-Édouard Lémontey XV. Lajosról írt, *Histoire de la Régence et de la minorité de Louis XV jusqu’au ministère du cardinal de Fleury* című életrajza (1832). A korabeli forrásokból hivatkozik du Terray ediktumára,⁸ Besenval,⁹ Bentivoglio pápai nuncius feljegyzéseire,¹⁰ Jean Buvat királyi könyvtáros napló-

5 ADORJÁN Andor, *A rokokó század* (Budapest: Országos Monográfia Társaság, 1914), 11.

6 [Karl] SCHRATTENTHAL, *Tanulmánya Taine Hippolyteről és Schwarcz Gyuláról*, ford. VÁRADI Antal, (Budapest: Hornyánszky, 1889); ZSILINSZKY Mihály, *Taine Hippolyt Adolf mint történetről* (Budapest: Akadémia, 1895); ALEXANDER Bernát, *Taine Hippolyte emlékezete* (Budapest: Akadémia, 1903).

7 ADORJÁN, *A rokokó...*, 47.

8 Uo., 21.

9 Uo., 22.

10 Uo., 48.

jára,¹¹ Villars *Mémoires*-jára,¹² Voltaire először 1768-ban megjelent *Précis du siècle de Louis XV* című művére¹³ és levelezésére,¹⁴ Rousseau 1762-es *Contrat social*-jára,¹⁵ D'Argenson leveleire *Mémoires*-jának 1857-től kiadott első kiadásából,¹⁶ Mirabeau marquis 1760-as *La Théorie de l'impôt* című könyvére.¹⁷ A szerző ritkán közöl szó szerint forrásaiból, ilyen kivétel a XV. Lajos szórakoztatására Madame de Pompadour által szervezett operaelőadásokról hírt adó Soulavie *Mémoires*-ja, amiből egy egész oldalt idéz magyar fordításban.¹⁸ A Mária Antoinette-nek szentelt fejezetekben hivatkozik Jacob-Nicolas Moreau *Mémoires*-jára¹⁹ és a *Gazette de France* 1769.

egyik októberi számára. Ugyancsak szó szerint idéz Mária Antoinette-nek anyjához, Mária Teréziához írt leveleiből.²⁰

A század szépirodalmát érintő megjegyzések közül kettőt érdemes kiemelni. Az első XV. Lajosnak a janzenista Coffin temetése (1749) utáni lázongás lecsillapítására hozott intézkedéseiről olvasható: „seregestül adta ki az elfogató parancsokat, melyek a mozgalom vezetőit börtönbe juttatták, kit a Bastilleba, kit Vincennesba. Diderot, a halhatatlan filozófus, az Enciklopedia híres kezdeményezője és d'Alembert-rel együtt a szerkesztője, az első áldozatok között

B. O.: Adorján Andor. Petőfi Irodalmi Múzeum, Egyedileg nyilvántartott fényképanyag, F.7867.

Forrás: <https://resolver.pim.hu/bib/PIM773718>

11 Uo.

12 Uo., 55.

13 Uo., 63.

14 Uo., 112, 245, 251.

15 Uo., 106.

16 Uo., 118.

17 Uo., 136.

18 Uo., 151–152.

19 Uo., 176.

20 Uo., 186–187.

volt. Elfogták és ítélet nélkül börtönbe vetették, mint még annyi más társát.”²¹ A szerző másik szépirodalmi vonatkozású megjegyzése Rousseau *Émile*-jére vonatkozik:

a belső harc, amely egyrészt a politikai hatalom dolgában folyt a király és a parlament között, másrészt az új irányok közül állította egymással csatasorban szembe a jansenistákat és az új filozófia hirdetőit. Ezt az utóbbi harcot akkor Rousseau-nak *Émile* és *Contrat Social* című művei vívták, s mindenesetre érdekes, hogy amíg a nevelési elveket tartalmazó *Émile*-t a parlament tűzre vetette, addig a *Contrat Social*-nak, amely pedig igazán veszedelmes és felforgató tanokat hirdetett, megkegyelmeztek. Igaz, hogy ez az utóbbi könyv fedte is a parlament törekvéseit, míg az *Émile* elítélésével a parlament eggyel többször akarta bizonyítani, hogy a vallás ügyét tiszteletben tartja.²²

1.2. Képzőművészeti és építészeti utalások, illusztrációk

A kor rokokó festői közül a szövegben senkit nem említ a szerző, kiter viszont Van Dyck I. Károlyról festett portréjára, amelyet Du Barry XV. Lajosnak vásárolt: „Húszezer livres-en vásárolta a művész képét a királyi courtesane, és azért vette meg, hogy a festmény állandóan figyelmeztesse XV. Lajost a szerencsétlen angol király tragikus sorsára. A festménnyel terrorizálták.”²³ Du Barry grófnő XV. Lajos halála után a képet 1775-ben eladta XVI. Lajos királynak (jelenleg a Louvre-ban látható).

Az épületek közül a Marie Antoinette által építtetett neoklasszicista Petit-Trianonnak egy oldalt szentel, megemlítve Ange-Jacques Gabriel építész és Honoré Guibert szobrász munkáját (208–211). A könyvet huszonhat festmény és metszet fekete-fehér reprodukciója illusztrálja, tehát tízoldalanként egy tábla: egy részük portré, a többi az udvari pompa fényét, az ünnepségek eleganciáját hivatott bemutatni. Nincs szorosabb kapcsolat az illusztrációk és a szöveg között. A festőkre a szöveg egyáltalán nem utal: a képek közül a feliratok szerint kettő Watteau műve, három Lancret-é, négy Boucher-é, de vannak köztük a 19. század második feléből származó képek reprodukciói is, például két kép a spanyol neorokokó Vicente García de Paredes-től (1845–1903). A művek különböző gyűjteményekből származnak: Wallace Collection, Musée de Versailles, Musée de Louvre, Hôtel de Soubise, Portland-gyűjtemény. Az illusztrá-

²¹ Uo., 126.

²² Uo., 139–140.

²³ Uo., 145.

ciók jól szemléltetik a rokokó festészet fő műfajait: portrék,²⁴ *fêtes champêtres*,²⁵ *scènes pastorales*,²⁶ mitológiai jelenetek,²⁷ udvari jelenetek.²⁸

Egy festmény attribúciója változott meg az elmúlt száztiz év alatt: az Adorján korában Le Moine-nak attribuíált *Európa elrablása* (Wallace Collection, London) átkerült Boucher oeuvre-jébe. Mindezek alapján megállapítható, hogy Adorján

- 24 Portrék: Borító: Élisabeth VIGÉE-LEBRUN, *Marie-Antoinette gyermekeivel*, 1787, Antichambre du Grand Couvert
 4. kép: Abbé TERRAY – Alexandre ROSLIN, *Joseph Marie Terray*, 1774
 5. kép: FLEURY bíbornok – François STIÉMART, *André-Hercule, cardinal de Fleury*, Chateau de Versailles, N° d'inventaire: MV 3763
 6. kép: Jean-Baptiste VAN LOO, *XV. Lajos ifjúkorában*, 1727, Cabinet des Estampes
 7. kép: Jean-Marc NATTIER, *Leszcinszka Mária királyné*, 1748, Château de Versailles
 8. kép: *Vintimille hercegnő*
 9. kép: *Chateauroux hercegnő*
 11. kép: Carle VAN LOO, *XV. Lajos*, 1750, Versailles, 1818-tól Musée des Beaux arts de Dijon, Inv CA 386
 17. kép: François-Hubert DROUAI, *Madame Dubarry*, Portland-gyűjtemény
 19. kép: Auguste de CHÂTILLON, *Az orléansi hercegnő* (Louise-Marie Adélaïde de Bourbon, duchesse d'Orléans), Versailles
 20. kép: *Rohan bíbornok* (Cardinal de ROHAN, Louis-René-Édouard de Rohan)
 21. kép: *De la Motte grófné* (Jeanne de VALOIS-SAINT-RÉMY, Comtesse de La Motte)
 22. kép: Christophe GUÉRIN: *Cagliostro*, metszet, 1781
 24. kép: *Necker* (19. század második fele)
 25. kép: *Condorcet* (19. század második fele)
- 25 *Fête champêtre*, azaz kerti ünnep:
 1. kép: Nicolas LANCRET, *A versailles-i parkban* (Társaság a parkban)
 3. kép: Jean-Antoine WATTEAU, *Kerti ünnepély* (Fêtes Véniennes), 1719, Scottish National Gallery, Edinburgh
 18. kép: Nicolas LANCRET, *Zene-lecke* (La Leçon de musique), 1743 k., Musée du Louvre, Paris
 23. kép: Jacques Philippe LE BAS metszete Watteau elveszett *Gálans társaság* (Assemblée galante) című képe után, 1731, Mercure de France (p. 2623)
 26. kép: Nicolas de LARMESSIN (III) metszete Nicolas Lancret elveszett *A játék* (Le jeu de cache-cache-mitoulas) című festménye után, 1737 k., példány pl. Rijksmuseum
- 26 *Scènes pastorales*, azaz pásztorjelenetek:
 12. kép: François BOUCHER, *Pásztorok és pásztornék* (Les Charmes de la vie champêtre), 1737, Musée du Louvre, Paris
 14. kép: François BOUCHER, *A kalitka* (Le Pasteur complaisant), 1738, Hotel Soubise, Paris
- 27 Mitológiai jelenetek:
 2. kép: François LE MOINE, mai attribúció szerint: François BOUCHER: *Európa elrablása* (c.1732–c.1734), Wallace Collection, London, P484
 13. kép: François BOUCHER: *Paris ítélete*, 1754, Wallace Collection, London, P444
 15. kép: François BOUCHER: *Venus látogatása Vulkánnál*, 1754, Wallace Collection, London,
- 28 Udvari jelenetek:
 10. kép: Vicente García de PAREDES, *Vadászat Sénart-ban: XV. Lajos első találkozása a későbbi Pompadour marquise-el*, Copyright: Robert Arnot, Paris, jelenleg ismeretlen helyen
 16. kép: Vicente García de PAREDES: *XV. Lajos és Pompadour marquise*, jelenleg ismeretlen helyen

könyve korszerű volt a maga idején, a rendelkezésre álló korabeli forrásokat és történeti elemzéseket ismerte és beépítette művébe.

A könyv egy ötkötetesre tervezett vállalkozás első része, melynek középpontjában a francia forradalom és Napóleon áll. Jelentősége, hogy a magyar ismeretterjesztő történeti művek sorában ez az első önálló mű, amely a XIV. Lajos halála és a forradalom közötti korszakkal foglalkozik. A könyvet 1914 februárjában az Országos Monografia Társaság másodszor is kiadta, majd 1918-ban *A rokokó százada* címmel harmadik kiadása is megjelent. A könyv korabeli visszhangja gyér volt: az első kiadásról *Az Ujság*, a *Pesti Hírlap*, a *Budapesti Hírlap*,²⁹ a harmadik kiadásról az *Új Idők* közölt ismertetést.³⁰ Számos középiskola megvásárolta könyvtára számára.

2. Adorján Andor

2.1. Forrásadottságok, kutatástörténet

Adorján Andor (1883–1966) élete és munkássága Rab Gusztávnak (1901–1963) a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékában fennmaradt mintegy nyolcvan, 1958 és 1962 között írt levele kapcsán került az érdeklődésem középpontjába.³¹ A levelekben a hetvenen túl járó, majd negyven éve Franciaországban élő író, újságíró tanácsokkal látja el frissen odaérkezett írotársát a kiadók és fordítók világában.³² Élettapasztalatából, emlékeiből és aktuális problémáiból is sok mindent megosztott Rabbal. További harminc levele található a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratára különböző hagyatékaiban: Biró Lajos (1913),³³ Nagy Endre (1920–1930),³⁴ Révész Béla (1926),³⁵ Móricz Zsigmond (1934),³⁶ Kemény Simon

29 s.n., „A rokokó”, *Az Ujság*, 1911. január 17., 1-3.; s.n., „A nagy francia forradalom és Napoleon”, *Pesti Hírlap*, 1911. január 12., 9; s.n., „A nagy francia forradalom és Napoleon”, *Budapesti Hírlap*, 1911. január 8., 35.

30 s.n., „Három könyv: Adorján Andor: A rokokó százada – Farkas Zoltán: A biedermaier – Malonyay Dezső: Az akr”, *Új Idők* 24 (1918): 406.

31 Tüskés Anna, „*en-nemzetem külboni híre-sorsa*”: *Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*, Irodalomtörténeti füzetek 183 (Budapest: Reciti, 2020).

32 Adorján Andor 84 levele Rab Gusztávnak, Petőfi Irodalmi Múzeum (továbbiakban PIM), Kézirattár, Rab Gusztáv-hagyaték.

33 Adorján Andor levele Biró Lajosnak, PIM, Kézirattár, V.5365/6.

34 Adorján Andor levelei Nagy Endrének és feleségének, PIM, Kézirattár, V.-lev. Nagy E.-hagy. V.5186/4/1-9, V.5186/18/1-3.

35 Adorján Andor levele Révész Bélának, PIM, Kézirattár, V.4709/2.

36 Adorján Andor levele Móricz Zsigmondnak, PIM, Kézirattár, M.100/8.

(1939),³⁷ Falu Tamás (1941)³⁸ és Heltai Jenő (1926–1950)³⁹ fondjában. E forrásokon kívül a Budapesti Fővárosi Levéltár, a szombathelyi Vas Megyei Levéltár és a korabeli újsághírek őrzik életének és munkásságának részleteit.

Az első világháború befejezésének száz éves évfordulója kapcsán több történész és irodalomtörténész is felfigyelt Adorján magyarországi újságírói munkásságára, elsősorban interjúi és haditudósításai miatt.⁴⁰ Életének és munkásságának átfogó bemutatása azonban mind a mai napig hiányzik.

2.2. Adorján Andor élete és munkássága

Adorján Andor Lakenbacher Andorként született 1883. május 27-én Szombathelyen. Apja Lakenbacher Fülöp bőrkereskedő, anyja Singer Mária (vagy Malvin). Hatan voltak testvérek. A család az 1890-es évek elején Budapestre költözött, ahol Adorján jogot és filozófiát tanult. A budapesti egyetemen látogatta többek között Négyesy László „Magyar stílygyakorlatok” szemináriumát, amelyen Juhász Gyula 1918-as visszaemlékezése szerint „Adorján Andor novellával kezdte” a szereplést.⁴¹ 1904-ben vette fel az Adorján nevet, példáját később követte egyik testvére, István is. Írói álnévként használta még a Badaud-t. 1900 és 1905 között Párizsban az École des Hautes Études Sociales-ban, az Újságírói Iskolában, az École de Journalisme-ban és a Sorbonne-on tanult.⁴² Az Ancien Régime végének és a napóleoni korszak korai történetének kutatója lett. Tanulmányozta Jean-Jacques Rousseau munkásságát, és megcáfolta a nézetet, mely szerint Rousseau pisztollyal öngyilkos lett. Nem lehetetlen, hogy Rousseau iránti vonzódása is közrejátszott

37 Adorján Andor levele Kemény Simonnak, PIM, Kézirattár, V.3992/25.

38 Adorján Andor levele Falu Tamásnak, PIM, Kézirattár, V.4320/1.

39 Adorján Andor levelei Heltai Jenőnek, PIM, Kézirattár, V.3823/7/1-7.

40 Pl. LIGETI Dávid Ádám, „A visegrádi remete utolsó útja: Görgei Artúr halálának társadalmi visszhangja 1916-ban”, in *Natio est semper reformanda, Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*, szerk. ANKA László, KOVÁCS Kálmán Árpád, LIGETI Dávid, MAKKAI Béla, SCHWARCZWÖLDER Ádám, Károli Könyvek, 407–414 (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2016), 413; KAPPANYOS András, „A futurizmus fogadtatása Magyarországon”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122, 1. sz. (2018): 46–66, 51; SZÉNÁSI Zoltán, *Néma várostrom: Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt* (Budapest: Universitas Kiadó, 2018), 150–151; SZILÁGYI-KISS Hajnalka, „Az I. világháború hadműveleti változásai”, *Hadtudományi Szemle* 14, 1. sz. (2021): 139–154, 150; CSÁSZTVAY Tünde, *Híres magyarok: Beszélgetések nemzetünk nagyjaival* (Budapest: Kossuth, 2021), 90–91.

41 JUHÁSZ Gyula, „Négyessy [!] órák”, *Szeged és Vidéke*, 1918. máj. 4., 3.

42 Sz. G., „Adorján Andor”, in *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. UJVÁRI Péter (Budapest: 1929), 10; SZÖGI László – VARGA Júlia, *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken és főiskolákon* (Budapest: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2018), nr. 202.

abban, hogy 1929-ben a Montmorency-völgyben, Eaubonne-ban telepedett le a filozófus emlékeit is őrző kastélyban.

Párizsban és a Balkánon a *Pesti Napló* első levelezője volt, 1905-ben a lap belső munkatársa lett. 1908-ban hazatért Budapestre, és magával hozta jövendőbelijét, a szüleitől megszöktetett párizs-montparnasse-i Gabrielle Henriette Cocardont, akivel 1908. szeptember 1-én házasodott össze Budapesten a Terézvárosban. 1910-től *Az Est*-lapok munkatársa. 1912–1913-ban haditudósító a Balkán-háborúban, majd az első világháború idején is a Balkánon dolgozott haditudósítóként több magyar lapnak. Ebben az időben Gabrielle-nek francia divatáru boltja volt az Andrásy úton.

Újságírói munkája mellett angol, német és főleg francia szépirodalmat fordított magyarrá, köztük Conan Doyle, a Goncourt testvérek, Paul Hervieu, Jules Verne, Maurice Maeterlinck, Max Burkhardt, Alfred Capus, Anatole France műveit a Lampel és az Athenaeum Kiadónak. Az első világháború előtt saját könyvei is megjelentek, némelyik évszám nélkül. Népszerű történeti munkája a már említett *A rokokó század*, a francia forradalommal és Napóleonnal foglalkozó *Forradalom és császárság*, valamint az európai történelem tizennégy hadvezérért Hannibáltól Görgey Artúrig tárgyaló, *Nagy katonák* című könyve.⁴³ Irodalomtörténeti munkája a *Sorsok és pályák: irodalmi arcképek* című kötet, amelyben a 18. és 19. századi francia íróinak és költőinek életével, műveivel foglalkozott.⁴⁴ Az 1912–1913. évi Balkán-háború és az első világháború alatt hadinaplót vezetett, amit 1913-ban illetve 1917-ben adott ki.⁴⁵ Évszám nélkül megjelent két füzet, a *Primadonnák és kisebb csillagok: A kulisszák világából és az Anekdoták, víg esetek híres férfiokról* című a szórakoztató irodalomhoz tartozik: míg az elsőben a budapesti színházi- és operaéletből, a másodikban az uralkodócsaládról és politikusokról közölt anekdotákat.

Az első világháború kitörésekor Adorján Stockholmban rekedt *Az Est*-lapok tudósítójaként. A háború alatt felesége végig Budapesten élt *Az Est*-lapok által fenntartott, a Bazilika mögötti térre néző lakásban, s a lap két munkatársa – Szomory Dezső és Vadász Miklós karikaturista – szórakoztatta és segítet-

43 ADORJÁN Andor, *Nagy katonák* (Budapest: Singer – Wolfner, 1912); ADORJÁN Andor, FARKAS Pál, SERESS László, *Forradalom és császárság* (Budapest: Singer – Wolfner, 1913).

44 ADORJÁN Andor, *Sorsok és pályák: Irodalmi arcképek* (Budapest: Franklin, 1912).

45 ADORJÁN Andor, *Egy haditudósító feljegyzései* (Békéscsaba: Tevan, 1913); ADORJÁN Andor, *Havas hegyek alatt, véres úton: Hadinaplóm a Balkánról: A világháborúból* (Budapest: M. Keresk. közlöny-Tolnai Világlapja Ny., [1917]).

te.⁴⁶ A világháború után Adorján feleségével együtt visszatért Franciaországba, de Gabrielle személye és magyar akcentusa még sokáig emlékezetes volt budapesti írói körökben.⁴⁷ Adorjánék 1919-ben végleg Párizsban telepedtek le, de fenntartották budapesti lakásukat.⁴⁸ Párizsban Adorján megalapította az East-Europe Távirati Iroda Rt. sajtóügynökséget, és folytatta újságírói munkáját, továbbra is dolgozott *Az Est*-lapoknak, a *Messageries Parisiennes*-nek, az 1930-as években a Lucien Vogel által alapított *Vu et Lu*-nek.⁴⁹ Az utóbbi lap szerkesztőségében Gara László munkatársa volt.⁵⁰ Adorján folyamatosan tudósította a magyar lapokat a kinti magyar vonatkozású eseményekről, így például Farkas István festő 1929-es párizsi kiállításáról (Galerie du Portique),⁵¹ és a francia lapokat a magyarországi francia vonatkozású történekekről. A *Nyugat* folyóiratban összesen tizenegy tudósítása jelent meg 1912 és 1934 között.

Folytatta műfordítói munkásságát is: főként barátja, Molnár Ferenc (1878–1952) műveit fordította franciára, akinek számos drámáját adaptálta: *Liliom* (Iza de Comminges grófnővel, 1923), *Le Cygne* (P. La Mazière-rel, 1926), *Jeu au château* (Léopold Marchand-nal, 1928), *La Fée* (Jean de Letrazzal, 1940), és 1937-ben Gara Lászlóval a *Pál utcai fiúkat*. Emellett Balzac és Jules Verne számos művét fordította magyarra.

Az 1929-es gazdasági válság idején Adorján és felesége megvásárolta Eaubonneban a Clos de l'Olive kastélyt, amelyet 1780–1784 között Jean Simon Gallien, a királyné ötvöse építtetett újjá. A forradalom után a kastély a Banque de France ügynöke, Jean Charles Davillier tulajdonában volt 1798 és 1846 között, majd annak lánya, Joséphine örökölte, aki feleségül ment a szintén bankár Jules-Frédéric Marcuard-hoz. Az ingatlant ezután lányuk, Hélène és férje, Guy de Pourtalès birtokolta, akik 1929-ben eladták Adorjánéknak. Nagy Endrének címzett levelében Adorján így írt erről:

46 Dénes Zsófia így emlékszik vissza Gabrielle-re és társaságára: „Gabrielle hajának és szemének színe aranybarna volt, olyan világos, mint a rózsafabútoré és mint a fajvizslaké. Vékony sportalakja magasranőtt és rugalmas volt, mintha növekvő éveiben éppen csak lovagolt és teniszezett volna, holtott nem ezzel foglalkozott, hanem szabásra és varrásra járt, mert apja gyári munkás létére azt kívánta, hogy leánya komoly mesterséget tanuljon.” DÉNES Zsófia, „Emlékezés Szomoró Dezsőre”, *Új Írás* 13, 3. sz. (1973): 109–113.

47 NÁDAS Sándor, „Apró jegyzetek”, *Színházi Élet* 46. sz. (1928): 16.

48 Az üresen álló lakásról: s.n., „Egy lakás, amelyik évek óta üresen áll”, *Nemzeti Újság*, 1921. szept. 20., 7.

49 Adorján Andor 8. levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1958. szeptember 21, in PIM, Kézirattár, Rab Gusztáv-hagy.

50 Gara Lászlóról lásd Tüskés, „en-nemzetem külhoni híre-sorsa”..., 121–177.

51 ADORJÁN Andor, „Farkas István kiállítása Párizsban”, *Nyugat* 22, 14. sz., július 16 (1929): 125–126.

Az üzlet, amit a birtokvásárlással csináltam, remek! A vége az lett, hogy nem 100,000, de 300,000 frankkal terheltem meg házamat és hogy nem 300,000 de 600,000 fr. készpénzt tettem le. Ezzel szemben megvettem egy 51,000 négyzet öles parkot, kertet, veteményest és még mit tudom én mit, egy gyönyörű Louis XV kastéllyal rajta. Ez a kastély a legnagyobb francia protestáns bankár-család, a Marcuard-ék birtoka volt, ők is laktak benne. Én 600,000 fr. készpénzt fizettem le, a többire kaptam félévi haladékot, mire azonnal elkezdtem parcellázni a birtokot és most eladogatom a környékbeli lakosság-nak. A vételár háromszorosán adtam el kezdetben, de most már kétszer felemeltem az árait 5-öt frankkal, mert rohamos a kereslet! Eddig már jóval többet eladtam, mint a jövőre két esedékességem lesz, a hátralékos 500,000 fr. Azt hiszem, hogy végső érvényében nemcsak az idemellékelt kastély lesz ingyen az enyém, egy kb. 8-10,000 méteres nagy parkkal, de ezenkívül a tiszta hasznom lesz minimum 1,5 uszke 2 millió frank. Képzelheted, hogy örülök rajta, amiért ilyen gyökeresen sikerült megoldanom a francia földbirtokreformot.⁵²

Vajon fontos volt-e Adorjának, hogy ez a település és az épület közvetlen környezete kapcsolódik Jean-Jacques Rousseau-hoz? A lehetséges válaszra rávilágít a levél folytatása:

A birtokunk Párizstól 14 kilométerre van, Montmorency alján, 1000 méterre Rousseau Ermitage-jától és amaz Eaubonne nevű helyiségben, amelyről Rousseau annyit ír a „Confessions”-ban, az 1752–1759 évei históriája kapcsán. Itt volt szerelmes Houdetot grófnéba. Ezen a birtokon is járt; le is írja. Itt van az a vízésés, amiről ír: a fa, aminek alján szerelmet vallott... Az egész ház, a birtok csuda szép! És képzeld, az eladók még a bútorok egy részét is benne hagyták; arról nem szólva, hogy a kastély szalonjai (három nagy szalon) csupa freskó, plafonfestmény, és a falak remek kárpitokkal bevonva, Aubusson-ok, Gobelin-ok, amiket ezek a drága és páratlan bolondok mind ránk hagytak. Annyi szépet, jót, hogy eláll szemem-szám belé... Megkegyülök belé, mert képzeld: huszonhat esztendő kemény, szívós, nehéz munkássága után most először találkoztam ezzel a fantomátikus hercegnővel, ezzel a Princesse lointaine-nel, azzal az abstrakcióval, amelyről nem is hittem, hogy van: – a Szerencsével, amíg most végül azzal oszlatja el eredendő szkepszisemet, hogy a nyakamba borul és azt mondja: itt vagyok, a tied vagyok!... Mit szólsz hozzá?⁵³

Rousseau gyakran jött át ide Montmorency-ból, hogy meglátogassa Sophie d’Houdetot-t, akinek Eaubonne-i háza (1757–1761) néhány méterre északra

52 PIM, Kézirattár, V.-lev. Nagy E.-hagy. V.5186/4/6

53 PIM, Kézirattár, V.-lev. Nagy E.-hagy. V.5186/4/6

volt a Château de l'Olive-tól, a Gabriel-Péri utca másik oldalán, az 1900-ban a Clos de l'Olive-hoz csatolt telken.

A vásárláskor Adorján az ár felét készpénzben fizette, a másik felét úgy teremtette elő, hogy felparcellázva eladta a park és épületei egy részét. 1931-ben eladta a kastély régi *orangerie*-jét (narancsház) Félix-Pol Jobbé-Duval festőművésznek, aki ott létesítette műtermét. A házaspár a 11bis rue Henri-Mirabaud (ma rue Cristino-Garcia), azaz a kastély címe alatt lakott. Velük élt Adorján feleségének unokatestvére és unokaöccse, Simone Gosselin és fia, továbbá magyar szobalányuk, Herberger Angéla.

1940-ben Adorján kiadott egy broszúrát *Finlande, rempart de l'Europe* [Finnország, Európa sánca] címmel (Editions Denoël). 1940 és 1944 között, amikor Eaubonne német megszállás alatt állt, Adorján – aki külföldi zsidónak számított – Vichy-Franciaországban (*Zone libre*), a Lot megyei Figeac Lascombes negyedében, az állomás közelében talált menedéket családjával. A második világháború után az 1946–1947-ben működött Éditions du Bateau Ivre igazgatója lett, amelynek székhelye: 5, rue Alphonse-de-Neuville, Párizs 17. Ő adta ki többek között Gara László és felesége, Nathalie *St. Boniface et ses Juifs* című regényét, Lengyel Olga emlékiratait az Auschwitzban átéltekről *Souvenirs de l'au-delà* címmel és Bajomi Lázár Endre *Hongrois de la Résistance* című kötetét. A kastélyt 26 szobájával az 1950-es években nehéz volt fenntartani, az épület fokozatosan lakhatatlanná vált. A házaspár úgy döntött, hogy a rue Jeanne-Robillon 5. szám alatt új házat épít (amely később az eaubonne-i rendőrkapitányság lett), és eladták a kastélyt életjáradék fejében. A vásárló azonban az 1960-as években már nem fizette az életjáradékot;⁵⁴ Adorján még hetven év fölött is két lapnak dolgozott, hogy fenntartsa családját. (A kastély az 1960-as évek elején majdnem tönkrement, a város 1971-ben vásárolta meg. 1975-ben Maison des Arts nyílt benne, 1986-tól zeneiskolaként működött, majd Conservatoire à Rayonnement Communal [CRC] lett.)

1966. március 15-én Adorján meghalt Eaubonne-ban, ahol az önkormányzati temetőben temették el. Özvegye, Gabrielle Cocardon a városnak adományozta a 2285 m²-es kastélypark fennmaradó részét (amely a CRC-t a rue Jeanne-Robillon utcához köti), ma Square du Clos de l'Olive néven.⁵⁵ Cocardon 1979. augusztus 17-én bekövetkezett haláláig a rue Jeanne-Robillon 5. szám alatt élt. Férje mellett az eaubonne-i temetőben nyugszik.

54 Adorján Andor levele Rab Gusztávnak, Eaubonne, 1962. február 5., PIM, Kézirattár, Rab Gusztáv-hagy.

55 A kastély történetéről lásd: Paul MORSE, „André Adorjan et le Clos d'Olive”, *Chroniques Eaubonnaises*, hozzáférés: <http://chroniques.eaubonne.free.fr/httpchroniques-eaubonne-free-frpage-accueil-personnages.html>

3. Összegzés

A rokokó-fogalom 1910 körüli Adorján-féle értelmezése a 19. század utolsó negyedének francia történetírói szakirodalmában gyökerezik, amit az író párizsi tanulmányai idején tanulmányozott, s ami távol áll a ma használatos rokokó korszakfogalom első világháború után kapott, szabatosabb meghatározásától. A nagyközönségnek szánt *A rokokó század* megírásához francia történetírói munkákat és forráskiadásokat használt: XV. Lajos uralkodásának időszakát az általános erkölcsi és gazdasági hanyatlás korának ábrázolta, amelyből XVI. Lajos minden igyekezete ellenére sem tudta kivezetni országát. A francia forradalom előzményeként, kiváltóiként mutatja be a történelmi folyamatokat. A képzőművészet és építészet két konkrét említéstől eltekintve csak az illusztrációk szintjén jelenik meg a könyvben, rokokó irodalomról egyáltalán nincs szó. A szöveg és az illusztrációs anyag között nincs szoros kapcsolat. A könyv jelentősége, hogy ez az első önálló magyar történeti munka, amely a XIV. Lajos halála és a forradalom közötti korszakkal foglalkozik, korábban csak külföldi szakirodalom magyar fordításai jelentek meg a témában. A nagyközönségnek szánt könyvnek – jellemzően a középiskolai könyvtárak gyarapodási jegyzékeiben találkozhatunk vele – korabeli szakmai visszhangja nem volt.